

**EL SANTUARI DE LA MARE DE DÉU DE L'OM
PATRONA DE L'EMPORDA I ADVOCADA DEL BELL PARLAR**

Por JAIME CAUSSA SUNYER

EL SANTUARI DE LA MARE DE DÉU DE L'OM PATRONA DE L'EMPORDA I ADVOCADA DEL BELL PARLAR

*Del cel Reina titulada
sempre heu sigut per tothom.
Sigueu la nostra Advocada,
Verge Maria de l'Om.*

Essent també Reina de la terra, volgué la Verge Maria que la seva santa imatge fos venerada al cor de l'Empordà. En la llunyania del temps, en clarejar el primer mil·lenni, la petita eminència de la plana que a Pelacals guarda els secrets de les aigües d'Empúries, va ésser el lloc escollit per obrar el prodigi, que humilia la grandesa de les muntanyes.

Sentint-se empordanesa un om frondós li feia de dosser, anunciant de bruel d'un bou vermell la meravella: «La boera és premiada, muda abans, parla aquell jorn»; éssers humils de la nostra terra ho testimoniaren en aquella època anguniosa que «per Déu fóreu destinada a ésser-nos guia i consol».

* * *

La veu dels segles diu que una noia muda guardava els bous de can Perramon de Ventalló, mentre pasturaven als prats comuns de Pelacals; el sol era ja damunt de Palau Borrell i l'hora d'anar a la pleta s'apropava; en reunir el bestiar notà que li mancava un bou, cercant-lo en va per aquells paratges. Passat Pelacals, s'endinsà a l'omeda atreta pel splendor que eixia d'un om, quedant parada en contemplar una imatge de la Verge Maria, com les reines coronades. La santa imatge va parlar-li per a conhortar-la, dient-li:

—El bou el trobaràs a la jassa.

Dalerosa va arribar a Ventalló, on els de can Perramon li demanaren amb signes pel bou que faltava; contestà la noia:

—Ja le teniu a la jassa —deixant-los admirats amb el que va explicar.

Tot Ventalló acudí prest a l'omeda; ja estesa la nova hi trobaren als de Pelacals i de Montiró e demés pobles, amb la gent dels cortals barraques, bordes y masos.

«De llavors sou proclamada de la comarca Patrona, que per fer parlar la fillada com advocada us pregona.»

La santa imatge fou portada en devota processó a Pelacals, on li feren moltes pregàries; tornà a l'Om, senyalant així on volia tenir el palau de regina empordanesa.

* * *

La imatge de la Verge és una talla policromada de vora un metre d'alçària, coronada, els cabells amb clenxa partida i les trenes sobre les espatlles, sentada, sosté el Fillet a la falda, que beneeix el món amb rialles. És obra romànica. El temple d'una nau; a l'interior dues arcades cegues a cada costat, recolzades en un pilar que una imposta senzillament esculpurada separa, sostenen les parets laterals; la coberta abans devia ésser de fusta, avui és una volta apuntada, falta d'absis, el portal d'entrada també és romànic, té una columna a cada costat, amb capitells esculpurrats representant flora estilitzada, el timpà, llis, coronat per una arcada adornada amb daus. Les parets laterals tenen a l'exterior uns pilars que fan de contrafors sembla obra del segle XI al XII.

* * *

En la segona meitat de l'onzena centúria, el bisbe de Girona en féu donació al monestir de Vilabertran, llavors naixent, que el convertí en un priorat i en un fogar de fe i devoció; degut als favors que hi dispensava la Verge, era molt visitat pel poble fidel, essent objecte la seva santa imatge de fervorós culte, particularment tots els dissabtes dia i nit.

Si el poble li oferia dons, l'Església li atorgava indulgències, com veiem que féu el bisbe Bernat de Pau l'any 1442, per necessitats del vell temple, semblà que tenia el caràcter de parròquia de Pelacals, sufragània de la de Montiró.

Al segle XVII el Santuari de l'Om era de la jurisdicció del rector de la parròquia de Montiró i Pelacals; n'era l'ermità Fra Julià, any de 1668, potser un llec del monestir de Santa Maria de Vilabertran, llavors convertit en col·legiata.

El pare Camós, que a mitjan d'aquell segle visità el santuari, diu (1) que el temple de l'Om abans era gran, i que les calúmies del temps l'havien en part derruït i per això és més petit. La santa imatge va estar moltíssims anys en el retaule major de la seva església, fins que

(1) «Jardín de María», edició de l'any 1657.

De «Goigs» de Nostra Senyora de l'Om.

pels anys de 1605, algun devot va fer-ne una altra de nova, i la va posar al seu lloc, col·locant l'altra, que era antiquíssima, en un altre retaule de la seva església. Sens dubte el pare Camós es refereix a la imatge romànica.

«El dia 7 d'agost de 1605, el bisbe de Girona va beneir la nova imatge, de fusta daurada i pintada; està dempeus i té a Jesús en el braç esquerre, i és tot nu, d'alt té poc més de quatre pams.»

* * *

Segons el «Llibre de l'obra de l'Om», el 13 d'octubre de 1686 el notari de Peralada, En Roc Albareda, signà una escriptura en la qual dona fe del miracle de la muda de Cabanes, anomenada la dulaire; en posseir l'ús de la paraula, la seva mare, agràida, donà a la Verge el millor que tenia, una tovallola.

En el transcurs del temps han estat tants els favors concedits per la Verge de l'Om, que les parets del seu temple eren plenes d'ex-vots, presentalles o belles joies, ofrenes dels devots que s'acollien a llur patrocini.

A l'any 1719 hi hagué una gran sequedat a la comarca; la santa imatge va ésser portada processionalment a Montiró, on se li feren moltes pregàries per obtenir la pluja, igual i pel mateix motiu es féu el 19 de març de 1737.

El retaule de l'altar major, que devia ésser barroc, fou daurat en 1726; en 1757 es començà el cambril; les obres duraren molts anys, fins el 1845, segurament desfiguraren l'església; l'absis fou destruït, ja en ruïna, com indica el pare Camós; la volta apuntada és el motiu de la lenta destrucció del vell temple.

La santedat de Pius VI, el 7 de febrer de 1780, atorgà al Santuari de l'Om indulgència plenària a perpètuïtat si hom hi prega el dia del diumenge de Rams per la pau i concòrdia del món cristià.

Per la Mare de Déu d'agost, festa major del santuari, s'hi feia un gran aplec; l'ermità donava compte de la captíria de l'any; aquests donatius servien per a sufragar el culte a la Verge, i un ofici funeral per l'ànima dels donants difunts.

El dia 14 de febrer de 1863, una candela encesa descuidada vora l'altar el cremà, deteriorant seriosament la santa imatge; tres anys més tard es construí l'altar actual, que ocupa tota la capçalera del temple; és obra de l'arquitecte de Peralada Josep Algans; la santa imatge fou restaurada, i en 1885 posada novament a la veneració dels fidels, essent al poc temps substituïda per una altra.

* * *

Els passats que recordaven l'incendi de l'altar de l'Om, deien que la imatge de la Mare de Déu es va cremar. La de talla romànica que hem admirat, mostra senyals evidents d'haver-se cremat, no presentant-ne d'haver estat restaurada. La imatge de la Verge que descriu el pare Camós és la que probablement fou restaurada després de la crema de l'altar, i que va ésser més tard substituïda per una moderna, talla daurada i policromada de mitjan del segle passat.

La romànica era guardada a la sacristia, no essent al santuari en ocórrer els fets revolucionaris de l'any 1936. Segons manifestà el senyor president d'«Amics de l'Art Vell», en recollir, el dia 27 de setembre de dit any la imatge de Santa Cristina a l'Armentera, també hi havia fet el mateix amb la de la Verge de l'Om, per a guardar-les al Museu d'Empúries, es referia a la imatge del segle XIX.

Restaurat al Santuari de l'Om el culte diví, fou beneïda i entronitzada nova imatge de la Verge, rebent el dia 4 d'octubre de 1953 l'homenatge dels pobles de la rodalia, penyora de la intensa devoció que senten per la Sobirana del Cel i de la Terra.

* * *

Mes avui l'empordanès no coneix aquest bell santuari, en el qual pot pregar-hi pel que tant li convé, la santa pau; ara visita els situats pels aspres, i ha oblidat el seu, el que essent tan humil senyoreja les millors vessanes i on hi raja amb abundor el do meravellós de la Paraula.

GLOSSES

El Santuari de l'Om és bellament plantat al mig de la planúria que va de la Guàrdia de Vilacolum a Tor, o sigui al centre de l'Empordà. Està en lloc equidistant de les carreteres de Figueres a Corsà i de l'Armentera a Vilademat, prop de la cruïlla dels camins del Castell de Verges a Figueres, de Montiró, Palau-Borrell a Girona i d'Empúries a Vallveraià i Vilarrobau, pas del Fluvià; en aquesta darrera les dues esglésies romàniques de Sant Genís a una i altra riba del riu, assenyalen un itinerari benedictí (Sant Pere de Roda), si no és més antic pel pont que segons tradició hi havia, se'n veuen restes i és conegut per romà.

* * *

Pelacals formà part durant segles del municipi d'Empúries; avui ho és del de Ventalló. L'om, més que una eminència del terror, és un

terraplé, fet per construir-hi el santuari o bé resta d'un túmul prehistòric; no gaire lluny, a Palau Borrell, hi ha la Pedra Dreta. A Pelacals l'aigua hi brolla arreu i origina l'agulla o riera del seu nom, que va a Cinc-claus on rep les de les vessants del Puig Segalà, les del rec vell del molí, probable record d'un delta del Ter, i les de l'avui riu vell del Fluvià, per a formar el Grauet d'Empúries.

* * *

A tota la plana l'om hi abunda prodigiosament; si aquesta quedés sense cultura, tornaria a ésser una omeda immensa.

Bous vermells, d'una raça bovina pròpia de l'Empordà, hi acompanyen l'home des de temps prehistòrics, símbol del mas sense el seu esforç no hauria estat possible polir la nostra terra com una joia.

* * *

Referent a l'aparició de la santa imatge, seguim la tradició del país i la continguda en els goigs que té dedicats: Ventalló és molt antic; megalits en el seu terme i veïns; vestigis neolítics i romans, fragment d'un mur medieval amb portal arcaic; la casa del Delme, del segle XVII, sobre una fortalesa del XIV, i un vell call, els jueus hi eren, com a la resta de l'Empordà, pel gran comerç de llana que s'hi feia. Ventalló, fonamentat en les vessants d'aigües de la part oriental de la seva muntanya, «que aquí també és sinònim de pastura», tenia de temps immemorial el dret de péixer el seu bestiar petit i gros als prats comuns del terme de Pelacals, la qual cosa produïa malestar entre els dos pobles, pledejant molts anys; el jutge Marc Capelleri, de la Cúria Comtal de Castelló, fallà el plet a favor de Ventalló, el 28 d'abril de 1369.

La casa Perramon era molt important, erigint-se en protectora de Ventalló en deixar-ho el monestir de Sant Miquel de Fluvià (segle XVII), es conserven les dues cases d'aquesta família de ramaders i agricultors, que exercint tan útils activitats, obtingueren el senyoriu de la vila i ingressaren a l'estament de la noblesa.

El casal dels Perramon, dins la vila, és un dels millors de l'Empordà (segle XVII); el pare Camós l'anomena el «taronger»; l'altra casa avui és coneguda per can Perramon vell, i per les escriptures notariales la casa nova (segle XVIII), construïda sobre una exclusivament ramadera, de la qual en queda la jassa dels bous (medieval), avui adaptada per corral d'ovelles; la casa actual té la forma corrent d'un mas; la seva orientació solar és la d'un cortal, situat llavors fora el mur de Ventalló i probablement comunal, com la jassa de Pelacals.

Els prats comuns han desaparegut dels nostres pobles; l'augment de població i el comerç que es feia pel riu Fluvià, navegable fins el Molí de l'Armentera, determinaren l'extensió del cultiu dels cereals, en detriment de la cria del bestiar, repartint als agricultors els prats comunals, que foren cultivats, havent-se per aquests motius perdut la dula i els dulers (dulaires), gent generalment impedida, que guardaven el bestiar que pasturava als prats comuns. La boera de Ventalló i la dulaire de Cabanes eren mudes.

* * *

La festa titular del santuari és el dia de la festivitat de l'Assumpció de la Verge, i no el dia del naixement, potser degut a què el temple de l'Om fou parroquial de Pelacals. Aquest poble, durant l'època medieval, era un castell, i la seva església dedicada a l'Assumpta és obra del segle XIII, romànica, una nau i l'absis orientat a ponent. El castell fou destruït el segle XV, i de les seves despulles se'n feren les magnífiques cases de les heretats de Pelacals (segle XVI); l'església és probable que llavors fos parroquial, puix en ésser incendiada l'estiu de 1640 (guerra dels segadors), no va restaurar-se, i en 1665 les fonts baptismals foren traslladades a Montiró; en 1683 era ja desafectada del culte i més tard arrendada per paller. Sembla que sigui construïda amb carreus d'un edifici més antic.

* * *

Per la diada de la Mare de Déu d'Agost es fa una gran festa al Santuari de l'Om; és també la major de Pelacals; en la de l'any 1785 hi assistiren, entre altres, els rectors de Montiró, Saldet i Vallveraia, el sagristà de Vilademat i el domer de Sant Feliu de la Garriga, aquest darrer i el de Vallveraia s'hi quedaren pels actes de la tarda, puix no tenien funció a les seves parròquies.

La magnífica església romànica de Sant Feliu i el castell de La Garriga, havien estat incendiats l'estiu de 1640, com totes les possessions dels Margarit en aquesta comarca. L'església de Sant Feliu anava decaïent; les últimes funcions religioses s'hi feren en 1827; ara és un paller, com la de Pelacals; hi dol que vingui en ruïna un temple dedicat a un dels primers màrtirs de la fe de Crist en aquesta terra i una de les esglésies romàniques més notables de l'Empordà.

* * *

Si en segles pretèrits l'església de Montiró fou de la Santa Maria de l'Om, avui la de l'Om és sufragània de la de Montiró, que és dedi-

cada a Sant Sadurní. El temple és romànic amb volta apuntada, incendiada el 1640, com el magnífic casal de la baronia de Montiró i Pelacals, vinculada als Margarit (abans Sant-Feliu, de La Garriga), de Castell d'Empordà, en la façana hi ha un relleu representant la Verge i en el dintell del gran finestral de damunt la porta dovellada, una inscripció: «Ab intersatio de Nostra Senyora de Gràcia, me ha feta Pere Verdalet d'Empúries».

Recorda a l'empordanès una devoció mariana molt sentida pels pobles de la rodalia; cada any, el 25 de març, es congregaven en romiatge al Santuari de Nostra Senyora de Gràcia, a Empúries; tornaven formant processó per l'antiquíssim camí de Cinc-claus a l'Armentera i per la carrera del Comte, «corriol del Molí», fins l'ermita de Santa Cristina, advocada dels qui creuaven el riu; en ella s'acomiadaven fraternalment, retornant a les seves llars. L'aiguat del Fluvià ocorregut del 20 al 25 de març de l'any 1790, destruï l'ermita, perdent-se la bella festa, devoció probablement d'origen medieval, a jutjar per un pany de paret amb marlets que d'aquella època fins fa poc existí en l'església de la Mare de Déu de Gràcia, avui Museu d'Empúries.

Els religiosos Servites al segle XVI construïren l'església esmentada, conservant i enaltint la devoció a la Verge de Gràcia, com feien a la Santa Annunciata florentina.

Foren molt apreciats d'aquests pobles, i després de llur exclaustació, a l'any 1835, alguns es quedaren de rectors de les nostres esglésies parroquials, fomentant intensament en ells la devoció a la Verge dels Dolors, fundant-hi confraries d'aquesta advocació, molt estimades de la seva Ordre.

Fruit d'aquest apostolat parroquial, s'ha d'atribuir la devoció a la Mare de Déu del Remei, venerada en la bella església romànica de Saldet, ara magníficament restaurada.

Dilecta del seu poble, l'ha convertida en un santuari a la Verge remeiera, on el jorn de la seva festa titular els fidels l'honoren amb important romiatge.

* * *

El Santuari de l'Om, primat de la devoció mariana a l'Empordà, és la deu inestroncable de les belles tradicions de fe i cultura dels nostres pobles. Plagui al Senyor que així sigui fins a la consumació dels segles.